

บทที่ ๒

ความเป็นมาของไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วง ต้นฉบับเดิมชื่อว่า เถภูมิกถา แปลว่า เรื่องภูมิ ๓ อัน ได้แก่ กามภูมิ ชั้นที่อยู่ในกาม รูปภูมิ ชั้นที่อยู่ในรูป อรูปภูมิ ชั้นที่อยู่ในอรูป แต่ละภูมิยังแบ่งออกอีกหลายชั้น วรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่เก่าแก่และสำคัญเล่มหนึ่งในสมัยสุโขทัย มีอายุกว่า ๖๐๐ ปี แต่งขึ้นโดยพระยาสิทธิเทโวหรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงเป็นโอรสของพระยาเลอไทย ซึ่งครองเมืองศรีสัชนาลัยและสุโขทัย ทรงพระราชทานพิมพ์เรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นในปีระกา เดือน ๔ เพ็ง วันพฤหัสบดี สักราชได้ ๒๓ ปี หลังจากเสวยราชสมบัติ ณ เมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงวินิจฉัยจากถ้อยคำภาษาที่ใช้ว่าเป็น คำเก่าตรงกับที่ใช้ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลายคำ ฉบับเดิมจึงน่าจะแต่งในสมัยสุโขทัยจริง แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยจะปรากฏพระนามโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระร่วงเจ้า ทุกพระองค์ ในการจัดพิมพ์ครั้งแรกทรงเปลี่ยนชื่อจาก ไตรภูมิกถา มาเป็น ไตรภูมิพระร่วง เพื่อให้ คู่กับหนังสือสุภายิตพระร่วง ซึ่งเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัยเช่นกัน หนังสือไตรภูมิพระร่วง ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานพระศพของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสานศรีโส และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยพิมพ์แจกเพื่อเผยแพร่และ รักษาไว้มิให้สูญหาย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๕, ๒๕๔๒, หน้า ๒๔๐๑)

ความเป็นมาของไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีเก่าแก่เรื่องหนึ่ง ซึ่งมีอายุกว่า ๖๐๐ ปี มาแล้ว เมื่อพิจารณาจากภาษาโดยตลอดแล้ว เชื่อว่าข้อความทุกตอนของหนังสือ เป็นขององค์ ผู้ทรงนิพนธ์โดยตลอด (พญาสิทธิเทโว) (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าคำชี้แจง)

หนังสือไตรภูมิพระร่วง ฉบับหอสมุดวชิรญาณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้แจงไว้ในคำนำว่าต้นฉบับได้มาจากเมืองเพชรบุรี เป็นหนังสือ ๑๐ ผูก ๒๔ ใบลาน มีข้อความตอนท้ายว่า พระมหาช่วยวัดปากน้ำ (ปัจจุบันคือวัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ) จารขึ้น ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อเดือนสี่ ปีกอ สัมพุทธศก จุลศักราช ๑๑๔๐ ต้นฉบับเขียนเป็นอักษรขอม นอกจากนี้ทรงพิจารณาจากคำศัพท์เก่า ๆ ที่พบในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลายคำ จึงทรง เชื่อว่าฉบับเดิมน่าจะแต่งในสมัยสุโขทัยจริง แต่มีการคัดลอกต่อกันมาหลายชั้นหลายต่อจนวิปลาสคลาดเคลื่อน หรือบางทีก็มีผู้คัดแปลงตำนานและแต่งเติมแทรกเข้ามาภายหลังในสมัยอยุธยาที่อาจ

เป็นได้ แต่ก็ยังอาจกล่าวได้ว่า หนังสือเรื่องนี้มีโวหารเก๋กว่าหนังสือเรื่องอื่นๆ นอกจากศิลาจารึก (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าคำชี้แจง)

สำหรับต้นฉบับหนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วง ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๒๖ และเป็นฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาวิเคราะห์ เป็นฉบับใบลานอักษรขอม รวม ๒ ฉบับคือ ฉบับพระมหาช่วย วัดปากน้ำ ซึ่งจารขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ และฉบับพระมหาจันทร์ จารขึ้น พ.ศ. ๒๓๓๐ กับต้นฉบับพิเศษซึ่งพบเฉพาะผูกแรกอีก ๑ ผูก เมื่อพิจารณาตามลักษณะอักษร น่าเชื่อว่า จารขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ต้นฉบับทั้งหมดเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ฉบับพระมหาช่วยและพระมหาจันทร์มีอย่างละ ๑๐ ผูก ผูกละ ๒๔ ลาน ฉบับพิเศษ ๑ ผูก มี ๒๔ ลาน (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าคำชี้แจง)

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการกล่าวถึงความเป็นมาของไตรภูมิพระร่วงว่า ไตรภูมิพระร่วง เดิมเรียกว่า เถภูมิกถา หอสมุดแห่งชาติพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ และได้เปลี่ยนเป็นชื่อ ไตรภูมิพระร่วง เพื่อถวายเป็นเกียรติแก่พระเจ้าลิไท ซึ่งเป็นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ นับว่าเป็น หนังสือวรรณคดีเล่มแรกที่เกิดจากการค้นคว้า (วิจัย) จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาถึง ๑๐ คัมภีร์ จึงนับว่าเป็นหนังสือที่มีหลักฐานในการแต่ง เหมาะที่นำไปใช้อ้างอิงได้ (สนิท ตั้งทวี, ๒๕๒๘, หน้า ๔๐)

ผู้ทรงพระราชนิพนธ์

ผู้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วงหรือไตรภูมิกถา คือพญาลิไทย เป็น พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัย เป็นพระราชโอรสของพญาเลลิไทย มีพระนามเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่าพญาฤไทยราช พญาลิไทยเสวยราชย์อยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๕๕ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าพระราชประวัติองค์นิพนธ์)

สมัยที่ทรงพระราชนิพนธ์

สมัยที่ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทย ได้สืบหาวิเคราะห์จาก หลักฐานศิลาจารึก และเนื้อความในไตรภูมิพระร่วง อธิบายไว้ในหนังสือไตรภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงไว้ว่า พญาลิไทยจะได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิกถาขึ้นเมื่อไร ยังไม่เป็นที่ยุติ และได้พิจารณาจากศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔ (จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาขอม) ด้านที่ ๑ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๑ ถึงที่ ๕ มีข้อความว่า “มหาศักราช ๑๒๖๕ สกกุน พระบาทกมรแดงอัญญาไทยราช เป็นพระราชนัดดาของ พระบาทกมรแดงอัญศรีรามราช เสด็จนำพลพยุหเสนาทั้งหลายออกจากเมืองศรีสัตนาไลยมาจับรบ

แต่งพลโยธา...นอกพระวิไลย ณ วันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ เมื่อเสด็จถึงมีพระบัญชาให้พลเสนา
ทั้งหลายล้อมประตู (เอา) ขวานประหารศัตรูทั้งหลาย บัดนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์
ไอศวรรยชาติปดัยในเมืองสุโขทัยแทนพระบิดา” (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าพระราชประวัติ
องค์นี้พนธ์)

จากหลักฐานนี้จะเห็นว่าพญาธิไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสุโขทัยแทนพระราชบิดา
เมื่อปีกุน มหาศักราช ๑๒๖๕ (พ.ศ. ๑๘๔๐ หรือ จ.ศ. ๗๐๕) (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าพระราช
ประวัติองค์นี้พนธ์)

ในศิลาจารึกเดียวกันนี้ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๑-๑๑ มีข้อความว่า “เสวยราชสมบัติใน
เมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยได้ ๒๒ ปี กุมมหาศักราช ๑๒๘๓ ศก ฦ...”

ตามหลักฐานนี้จะหมายความว่า นับแต่พญาธิไทยได้เป็นพระมหาอุปราช ครองเมือง
ศรีสัชนาลัยมาจนถึงปีฦ มหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ. ๑๘๖๘ หรือ จ.ศ. ๗๒๓) นั้นเป็นเวลา ๒๒ ปี
(พ.ศ. ๑๘๖๘-พ.ศ. ๑๘๔๖ = ๒๒) คงไม่หมายความว่านับแต่ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา
เพราะถ้านับจากนั้นมาถึงปีฦ มหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ. ๑๘๖๘) นั้น ก็จะมีเวลาห่างกันเพียง
๑๘ ปีเท่านั้น (พ.ศ. ๑๘๖๘-พ.ศ. ๑๘๕๐ = ๑๘) (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าพระราชประวัติ
องค์นี้พนธ์)

โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า พญาธิไทยได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช เมื่อปีเถาะ
มหาศักราช ๑๒๖๑ (พ.ศ. ๑๘๔๖ หรือ จ.ศ. ๗๐๑) ต่อจากนั้นมาอีก ๖ ปี ก็จะเป็นปีระกา
มหาศักราช ๑๒๖๗ (พ.ศ. ๑๘๔๘ หรือ จ.ศ. ๗๐๗) ตามปีที่บอกไว้ในบานแพนกและตอนท้าย
ของเรื่องว่า “แลเจ้าพระญาธิไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้สร้าง
ไตรภูมิภคานี้ เมื่อได้กินเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ ๖ เข้าจึงได้” กล่าวคือพญาธิไทยเป็นพระมหาอุปราช
ครองเมืองศรีสัชนาลัยมาเป็นเวลา ๖ ปี จึงได้แต่งไตรภูมิภคานี้ เพราะนับจากนั้น ๖ ปี ก็จะเป็นปีระกา
ตรงตามหลักฐานที่บอกไว้ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าพระราชประวัติองค์นี้พนธ์)

แต่ศักราชที่แต่งเรื่องนี้ลงไว้ว่า “ศักราช ๒๓” ซึ่งน่าจะหมายถึงจุลศักราชใหม่ คือศักราชที่
พระร่วงเจ้าทรงลบศักราชแล้วตั้งขึ้นใหม่ น่าจะตั้งขึ้นเมื่อปีกุน พ.ศ. ๑๘๖๖ ซึ่งมีการพบเค้าเงื่อน
ในเรื่องนางนพมาศตอนหนึ่ง และมีทางที่น่าเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งคือ ศักราช ๒๓ นั้น อาจเป็น
มหาศักราช ๑๒๖๗ เพราะศักราชนี้นิยมใช้มากในสมัยนั้น แต่เขียนตกตัวเลขไปสองตัว และ
จารเลขหลังสองตัว คือจำนวน ๖๗ คลาดเคลื่อนเป็น ๒๓ ไป การคัดลอกสืบต่อกันมานี้มัก
คลาดเคลื่อนได้เสมอ เช่น เลข ๔ คลาดเคลื่อนเป็นเลข ๓ ก็มีเช่นคำว่า “อาการกิเลส ๔”
คลาดเคลื่อนเป็น “อาการกิเลส ๓” ดังนั้นศักราช ๒๓ นี้ยังสรุปไม่ได้ว่าเป็นศักราชอะไร ปีที่แต่ง
จึงยังยุติไม่ได้ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้าพระราชประวัติองค์นี้พนธ์) แต่มีผู้สันนิษฐานไว้ดังนี้

วันเนา ยูเด็น (๒๕๒๗, หน้า ๓๐) อธิบายเกี่ยวกับปีที่แต่งเรื่องไตรภูมิพระร่วงว่าน่าจะอยู่ในราวปี พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๕๕ ซึ่งมีเหตุผลอยู่ว่า ถ้าเรื่องนี้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อครองราชย์แล้ว ๖ ปี ก็ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๐๓ ซึ่งจะตรงกับ จ.ศ. ๗๒๒ แต่เป็นปีชวด ไม่ใช่ปีระกา ดังนั้นปีที่แต่งจึงสันนิษฐานได้เพียงว่า พระยาสิทธิโทยจะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๕๕

พงษ์จันทร์ คล้ายสุบรรณ (๒๕๒๘, หน้า ๑๑) กล่าวว่า พระยาสิทธิโทยหรือพระมหาธรรมราชาสิทธิโทยทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วงจากคัมภีร์พุทธศาสนาว่า ๓๐ คัมภีร์เมื่อราวปี พ.ศ. ๑๘๘๕

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม (๒๕๓๗, หน้า ๗๐) กล่าวถึงปีที่ได้แต่งเรื่องไตรภูมิพระร่วงว่าพระยาสิทธิโทยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นตั้งแต่ครั้งที่ทรงครองเมืองศรีสัตตนาลัยได้ ๖ ปี (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๕)

ประเสริฐ ณ นคร (๒๕๔๕, หน้า ๔๗) กล่าวว่าพระยาสิทธิโทยเสวยราชย์อย่างเข้าปีที่ ๒๒ เมื่อ ม.ศ. (มหาศักราช) ๑๒๘๓ (พ.ศ. ๑๘๐๔) ฉะนั้นพระยาสิทธิโทยจึงเสวยราชย์เป็นอุปราชในเมืองศรีสัตตนาลัยในปี พ.ศ. ๑๘๐๔-๑๘๒๑ คือ พ.ศ. ๑๘๘๓ ปีมะโรง และข้อความตอนหลังไตรภูมิพระร่วง “ประกาศักราชได้ ๒๓...พระญาสิทธิผู้เป็นหลานปู่ พระญาสิทธิผู้เสวยราชในเมืองศรีสัตตนาลัยและสุโขทัย ผู้เป็นหลานแก่พระรามราชอันเป็นสุริยพงษ์เพื่อได้กินเมืองศรีสัตตนาลัยอยู่ได้หกเข้าจึงใส่เพื่อพระอภิธรรม” พระยาสิทธิโทยกินเมืองศรีสัตตนาลัยได้หกเข้า จึงนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงใน พ.ศ. ๑๘๘๓+๕ คือ พ.ศ. ๑๘๘๘ ปีระกา เช่นเดียวกับ อารีย์ สหชาติโกสัย (๒๕๒๒, หน้า ๑๒๘) ที่กล่าวว่าพระยาสิทธิโทยทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงปี ๑๘๘๘ และนภลัย สุวรรณธาดา (๒๕๔๑, หน้า ๑๔๕) อธิบายว่าพระยาสิทธิโทย กษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๘

ผู้ที่สันนิษฐานเกี่ยวกับปีที่พระยาสิทธิโทยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วง จะเห็นว่าอยู่ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๕-๑๘๘๕ ซึ่งส่วนใหญ่ได้สันนิษฐานไว้ว่าแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๘๘ ในขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นมหาอุปราชครองเมืองศรีสัตตนาลัย ซึ่งทรงรวบรวมจากคัมภีร์พุทธศาสนาจำนวน ๓๐ คัมภีร์

จุดมุ่งหมายในการพระราชนิพนธ์

ได้ปรากฏในบานแพนทของหนังสือว่า “ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมาดาท่านอันหนึ่ง เพื่อจำเริญพระอภิธรรมโสด” กล่าวคือ เพื่อให้มีคัมภีร์ที่มีเนื้อหาด้านพระอภิธรรมและเพื่อทรงใช้เทศนาโปรดพระราชมารดา นอกจากนี้ตอนท้ายของบานแพนทกล่าวถึงจุดมุ่งหมายอีกอย่างหนึ่งว่า “ผู้ใดจะปรารถนาสวรรค์นิพพาน จงสดับนิฟังไตรภูมิภคด้วย

ทำนุก่อสร้างอย่าได้ประมาทสักอัน ดังนั้นจึงจะได้พบพระศรีอารยไมตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่ สัพพัญญุตญาณในโลกนี้แล” กรมศิลปากร (๒๕๒๖) หมายความว่า ผู้ใดที่ปรารถนาจะขึ้นสวรรค์ ตู้นิพพาน ให้ฟังไตรภูมิภคอย่างตั้งใจ ไม่ให้ประมาท จะได้พบพระศรีอารยเมตไตรยที่จะเสด็จมา ครัสรู้ในโลกนี้ จุดมุ่งหมายการแต่งเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้มีนักวิชาการกล่าวไว้ดังนี้

ชลธิรา กลัดอยู่ (๒๕๑๗, หน้า ๑๐๖-๑๒๑) กล่าวถึงจุดมุ่งหมายการแต่งไตรภูมิพระร่วง ว่า นอกจากแต่งเพื่อศาสนาแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นเครื่องมือของการปกครองด้วย

ธิดา โมสิกรัตน์ (๒๕๔๘, หน้า ๗๑) อธิบายว่าพระมหากษัตริย์ราชธานีไทยทรงมีพระราช ประสงค์ในการแต่งเรื่องนี้ ดังที่ระบุในบานแพนกว่า “ไตรภูมิภคนี้ขุนใส่เพื่อใครสิ้น ใส่เพื่อมี อรรถพระอภิธรรมจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่านอื่นหนึ่ง เพื่อจำเริญพระธรรม โสค” พระราชประสงค์ดังกล่าวสรุปได้ดังนี้คือ เพื่อเผยแพร่พระอภิธรรม ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในทาง พระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นบทเรียนพระอภิธรรมแก่พระราชมารดาของพระองค์

นภลัย สุวรรณธาดา (๒๕๔๑, หน้า ๑๔๕) กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการแต่งไตรภูมิ พระร่วงไว้ ๒ ประการคือ เพื่อเทศนาแก่พระมารดา ดังข้อความในบานแพนกว่า “ใส่เพื่อ มีอรรถพระอภิธรรมและใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน” และเพื่อให้เป็นธรรมทานแก่บุคคลทั่วไป ดังข้อความ “ผู้ใดจักปรารถนาสวรรค์นิพพานจงสดับฟังไตรภูมิภคด้วยทำนุก่อสร้างอย่าได้ประมาท สักวันดังนี้ จึงจะได้พบพระศรีอารยไมตรีเจ้า เมื่อลงมาตรัสแก่สัพพัญญุตญาณในโลกนี้แลฯ” จาก ข้อความนี้หมายถึง หากผู้ใดได้ฟังเรื่องไตรภูมิภค จะได้บุญกุศล ได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอารีย ลงมาโปรดแก่สัตว์โลก

สิทธิ พินิจกุล (๒๕๒๕, หน้า ๑๓๐) อธิบายว่าพระมหากษัตริย์ราชธานีไทย ทรงพระชนิพนธ์ขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายอยู่ ๒ ประการคือ เพื่อเทศนาถวายพระมารดา และเพื่อให้ เป็นธรรมทานแก่บุคคลทั่วไป และข้อความในบานแพนกว่าดังนี้ “ผู้ใดจักปรารถนาสวรรค์ นิพพานจงสดับนี้ฟังไตรภูมิภคด้วยทำนุก่อสร้าง อย่าได้ประมาทสักอันดังนี้ จึงจะได้พบ พระศรีอารยไมตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่สัพพัญญุตญาณในโลกนี้แลฯ” ข้อความตอนหลังเป็นผล ของธรรมทานคือ ถ้าผู้ใดได้ฟังเรื่องราวในไตรภูมิภคนี้แล้วจะได้กุศลแรงจะได้เกิดในสมัย พระศรีอารีย

สายพิน ปฐมาบรรณ (๒๕๔๒, หน้า ๕) อธิบายว่าเพื่อวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่ พระอภิธรรม เพื่อเทศนาโปรดแก่พระมารดา และเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในหมู่ประชาชน เช่นเดียวกับ เอกรัตน์ อุคมพร (๒๕๔๖, หน้า ๕๘) กล่าวว่าแต่งเพื่อเทศนาถวายพระมารดา และเพื่อให้เป็นธรรมทานแก่บุคคลทั่วไป และสนิท ตั้งทวี (๒๕๒๘, หน้า ๔๐) กล่าวถึง

จุดมุ่งหมายการแต่งว่า เพื่อประสงค์จะใช้เทศนาโปรดพระมารดาท่าน และเพื่อสั่งสอนประชาชน ให้อยู่ในศีลธรรมอันดี

ผู้สันนิษฐานถึงจุดมุ่งหมายการพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิโพนัน มีอยู่ด้วยกันหลายท่าน ผู้วิจัยสามารถสรุปจุดมุ่งหมายในการพระราชนิพนธ์ได้ ๒ ประการคือ

๑. เพื่อการศึกษา คือเพื่อเทศนาถวายพระราชมารดา เพยแพร่พระอภิธรรมและเพื่อสอน ธรรมะแก่ประชาชนทั่วไป

๒. เพื่อเป็นเครื่องมือในด้านการปกครอง

เนื้อเรื่องไตรภูมิพระร่วง

การวิเคราะห์คำศัพท์โบราณในไตรภูมิพระร่วง ได้ศึกษาเนื้อหาและคัดเลือกคำศัพท์ใน ไตรภูมิพระร่วงอันเป็นวิธีการศึกษาคำศัพท์โบราณ ในที่นี้จะกล่าวถึงเนื้อเรื่องพอสังเขป ให้เห็น โครงสร้างของเรื่องว่ากล่าวเกี่ยวกับสิ่งใดบ้าง

ไตรภูมิพระร่วงมีเนื้อหาที่บรรยายถึงสภาพของภูมิต่าง ๆ ที่เวียนว่ายตายเกิดใน สังสารวัฏตามแรงกรรมของแต่ละชีวิต การแบ่งภูมิต่าง ๆ สามารถมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนว่า อยู่ใต้ดิน บนดินและท้องฟ้า อธิบายถึงกรรมหรือการกระทำ การดับและการเกิดขึ้นใหม่ของ สัตว์โลกที่จะส่งผลไปสู่ภูมิต่าง ๆ

เนื้อเรื่องในไตรภูมิพระร่วงแบ่งออกเป็น ๑๑ กัณฑ์ ในตอนต้นเรื่องเป็นบานแพนง (คำนำ) และคาถานมัสการเทวภูมิถา แล้วเริ่มกล่าวถึงสัตว์โลกที่เวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิโดย สรุปดังนี้

๑. กามภูมิ คือดินแดนที่เกี่ยวข้องด้วยกามตัณหา แบ่งเป็นชั้นได้ ๑๑ ชั้น ประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ และสุคติภูมิ ๗ มีมनुสสภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖ ได้แก่

๑.๑ อบายภูมิ ๔ ประกอบด้วย

๑.๑.๑ นรกภูมิหรือปฐมกัณฑ์ คือ แดนสัตว์ที่ไม่มีความสุข ร่ำร้อน ได้รับความทุกข์จากการถูกลงโทษของยมบาลในลักษณะต่าง ๆ และกล่าวถึงลักษณะเมื่อนรก จุมนรก

๑.๑.๒ kirijananภูมิหรือทุติยกัณฑ์ คือ แดนสัตว์ที่เติบโตตามขวาง กล่าวถึง ลักษณะของkirijanan เรื่องราวของราชสีห์ ๔ จำพวก ปลาใหญ่ ๗ ตัว ช้างแก้ว ๑๐ จำพวก ครุฑ นาค และหงส์

๑.๑.๓ เปรตภูมิหรือตติยกัณฑ์ คือ แดนสัตว์ที่หิวกระหายไร้สุข กล่าวถึงกรรมที่ ต้องตกมาเป็นเปรต ความทรมานของเปรตชนิดต่าง ๆ

๑.๑.๔ อสุรกายภูมิหรือขลุคตถกัณฑ์ คือ แคนสัตว์ที่หวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง กล่าวถึงลักษณะและประเภทของอสุรกาย เรื่องราวของพระราหู

๑.๒ สุกตฤภูมิ ๗ ประกอบด้วย

๑.๒.๑ มนุสสฤภูมิ ๑ มนุสสฤภูมิหรือปัญญาภักกัณฑ์ คือ แคนผู้มีจิตใจสูง มีเนื้อหาเกี่ยวกับมนุษย์เริ่มอธิบายตั้งแต่การปฏิสนธิจนถึงครรภ์แก่ ประเภทของมนุษย์มี ๓ จำพวก ได้แก่ อวชาตินบุตร อนุชาตินบุตร และอภิชาตบุตร มนุษย์ที่เป็นอยู่มี ๔ จำพวกคือ คนนรก คนเปรต คนดิรัจฉาน คนมนุษย์ และกล่าวถึงมนุษย์ทั้ง ๔ ทวีป อธิบายถึงรูปร่าง ลักษณะ ความเป็นอยู่ จิตใจ จากนั้นกล่าวถึงเรื่องราวของผู้มีบุญญาธิการ ๓ คนคือ พระยาจักรพรรดิราช พระเจ้าธรรมาโศกราช และโชติกเศรษฐี ตอนท้ายบอกถึงลักษณะการปฏิสนธิอันเป็นเรื่องราวที่บุคคลถือกำเนิดแบบ อัณฑชโยนิ ชลามพุชโยนิ สังกเสทชโยนิ อุปปาติกโยนิ

๑.๒.๒ เทวฤภูมิ ๖ ฤกษฤกัณฑ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับฉกามาพจรภูมิ (สวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องกับอยู่กับกาม) กล่าวถึงเรื่องราวของเทวดาได้แก่ การปฏิสนธิ อายุ ภูมิกำเนิด กรรม ประเภทของ เทวดามี ๓ ประเภท มีสวรรค์ ๖ ชั้นคือ

๑.๒.๒.๑ จาตุมหาราชิกฤภูมิ คือ แคนแห่งเทพมหาราช ๔ องค์ปกครอง กล่าวถึง ภูมิกำเนิด กรรมที่ทำให้เกิดบนสวรรค์ เรื่องราวของเทพมหาราชหรือท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ องค์ และเทพดาได้แก่ ความเป็นอยู่ ความสุข การกำเนิดของเทวดา

๑.๒.๒.๒ ดาวดึงษ์ฤภูมิ คือ แคนแห่งเทพ ๓๓ องค์ กล่าวถึงกรรมที่เกิดใน สวรรค์ชั้นนี้ ลักษณะของสวรรค์ เรื่องราวของพระอินทร์ เทพดาและนางฟ้า

๑.๒.๒.๓ ยามาฤภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ กล่าวถึงลักษณะ ของสวรรค์ เรื่องราวและอายุของเทพดา

๑.๒.๒.๔ กุสิตาฤภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้เฝ้าอิมด้วยสิริสมบัติของตน ว่าด้วย เรื่องราวของกรรมที่ทำให้เกิดในชั้นนี้ ลักษณะของสวรรค์ และกล่าวถึงเทพดาและพระศรีอารีย เมตตรัยซึ่งเกิดอยู่ในชั้นนี้

๑.๒.๒.๕ นิมมานรติฤภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต ว่าด้วยอายุขัย ของเทวดาจากเหตุ ๔ ประการ มีนางบอกเหตุก่อนอายุขัยและเรื่องราวของเทพดาก่อนสิ้นอายุขัย

๑.๒.๒.๖ ปรนิมมิตวสวัตติฤภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้ให้ผู้อื่นเนรมิต กล่าวถึง อายุขัยของเทวดา ความสุขความเพลิดเพลินของเทวดา ลักษณะของสวรรค์

๒. รูปภูมิหรือสัตตมกัณฑ์ คือดินแดนของสัตว์ผู้ท่องเที่ยวอยู่ในรูป (รูปาวจรภูมิ) เป็น แคนที่อยู่ของพรหมมีรูป ที่มีญาณ มีสมาธิจิตสูงขึ้นไปโดยลำดับมี ๑๖ ชั้น รูปภูมิทุกชั้นกล่าวถึง ลักษณะของพรหม กรรมที่เกิดในพรหม (มีรูป) ทั้ง ๑๖ ชั้น ดังนี้

- ๒.๑ พรหมปารีสัชชาภูมิ คือ แคนผู้เป็นอยู่ในพรหม
- ๒.๒ พรหมปโรหิตาภูมิ คือ แคนผู้เป็นปโรหิตพรหม
- ๒.๓ พรหมพรหมหาภูมิ คือ แคนผู้เป็นพรหมผู้ใหญ่
- ๒.๔ ปริตตาภูมิ คือ แคนผู้มีรัศมีน้อย
- ๒.๕ อัปปรมาณูภูมิ คือ แคนผู้มีรัศมีประมาณไม่ได้
- ๒.๖ อากัสตราภูมิ คือ แคนผู้มีรัศมีสูงปลั่งแผ่ซ่าน
- ๒.๗ ปริตตราตาภูมิ คือ แคนผู้มีรัศมีงามน้อย
- ๒.๘ อัปปรมาณูตาภูมิ คือ แคนผู้มีรัศมีงามประมาณไม่ได้
- ๒.๙ สุกกิงหาภูมิ คือ แคนผู้มีรัศมีงามกระจ่างจ้า
- ๒.๑๐ เวหัพผลาภูมิ คือ แคนผู้มีผลไพญลย์
- ๒.๑๑ อสัณฺญีสัตตาภูมิ คือ แคนผู้ไม่มีสัญญา
- ๒.๑๒ อวิหาภูมิ คือ แคนท่านผู้คงอยู่นาน
- ๒.๑๓ อคัปปาภูมิ คือ แคนท่านผู้ไม่ทำหรือเคียดรื้อนใคร
- ๒.๑๔ สุทัตสาภูมิ คือ แคนท่านผู้คงงามน่าทัศนา
- ๒.๑๕ สุทัตสีภูมิ คือ แคนท่านผู้มีทัศนากำจืด
- ๒.๑๖ อกนิฏฐาภูมิ คือ แคนท่านผู้ไม่ค้อยกว่าใคร

๓. อรูปภูมิหรืออัญญมกัณฑ์ หมายถึงแคนของสัตว์ที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป (อรูปาวจรภูมิ)

มีเนื้อหาเกี่ยวกับพรหมที่ไม่มีรูปหรืออรูปพรหม ได้แก่อายุของพรหม ลักษณะพรหม และกรรมที่ทำให้เกิดในชั้นนี้ อรูปพรหมมีทั้งหมด ๔ ชั้น ได้แก่

- ๓.๑ อากาสานัญจายตนภูมิ คือ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีสิ้นสุด
- ๓.๒ วิญญานัญจายตนภูมิ คือ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญานไม่มีสิ้นสุด
- ๓.๓ อากิญจัญญายตนภูมิ คือ ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร
- ๓.๔ เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนภูมิ คือ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็

ไม่ใช่

๔. นวมกัณฑ์ (อวินิโศครูป) กล่าวถึงรูปที่ออกจากกันไม่ได้ ๘ อย่าง การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ที่เกิดในทั้ง ๓ ภูมิ ลักษณะของจักรวาลและวันเดือนปี

๕. ทสมกัณฑ์ (โอกาสมหากัลปสุญญตา – กัลปวินาศและอุบัติ) ว่าด้วยการดับสูญของไตรภูมิ (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) โดยมีไฟ น้ำ และลม มาทำลายล้างเพราะผู้คนไร้ศีลธรรม และกล่าวถึงกำเนิดยุคใหม่ เริ่มจากกำเนิดชาย หญิง บ้านเมือง สังคมและพระมหากษัตริย์

๖. เอกาทสภกัณฑ์ (นิพพานถา) กล่าวถึงสภาพในมหานครนิพพานอันเป็นสถานที่ที่ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในไตรภูมิ และกล่าวถึงประเภทของนิพพานว่ามี ๒ ประเภทคือ อุปาทิเลสนิพพาน และอนุอุปาทิเลสนิพพาน การดับนิพพานของพระพุทธเจ้า อยู่ในประเภทอุปาทิเลสนิพพาน และหนทางไปสู่มี ๘ สิ่งคือ โสคาปัตติมรรค โสคาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล (พยางพร นนทวิสูตร, ๒๕๔๐, หน้า ๒๗-๒๘)

เนื้อเรื่องในไตรภูมิพระร่วง อ่านแล้วมีอารมณ์สะเทือนใจ รู้สึกหวั่นใจในความผิดที่เคยทำมาเช่นตอนที่กล่าวถึงนรกภูมิ หรือเปรตภูมิ ทำให้เกิดความรู้สึกกลัว ทำให้กลัวบาปที่เคยทำไว้ว่าอาจต้องตกไปอยู่ในภพภูมิของเปรต หรือตกไปอยู่ในนรก โดยเฉพาะนรกได้บรรยายรายละเอียดของนรกภูมิต่าง ๆ หากผู้ใดกระทำความผิด เมื่อสิ้นชีวิตบนโลก กรรมไม่ดีนั้นจะส่งผลให้ผู้นั้นตกไปสู่นรก ต้องถูกลงโทษ ทรมานด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามแต่กรรมของแต่ละบุคคลกระทำไว้

เมื่อกล่าวถึงชั้นสวรรค์ ชั้นพรหม หรือชั้นนิพพาน โดยเฉพาะชั้นสวรรค์ก็ทำให้รู้สึกถึงความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบาย อิ่มทิพย์ และพบในสิ่งที่สวยงาม เช่น นางฟ้า ปราสาท ทำให้เคลิบเคลิ้มตามสิ่งที่บรรยาย อันเป็นสิ่งมนุษย์ถวิลหา

ดังที่กล่าวมามีภพภูมิทั้งหมด ๓๑ ภูมิ เป็นลำดับขั้น จะเห็นว่าชั้นของมนุษย์เป็นเพียงภพภูมิระดับล่างที่อยู่ถัดขึ้นมาจากอบายภูมิ ๔ ดังนั้นมนุษย์ทุกคนจึงพึงทำแต่ความดี รักษาศีล ทำบุญ หรือถ้าให้ดีที่สุดควรฝึกฝนพัฒนาจิตจนถึงขั้นหลุดพ้นเหนือภพภูมิต่าง ๆ ที่เรียกว่า “นิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา